

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Grondwet begrepen door gewone mensen: empirisch onderzoek naar internalisering van het constitutionele recht

But, J.J.

Citation

But, J. J. (2023). Grondwet begrepen door gewone mensen: empirisch onderzoek naar internalisering van het constitutionele recht. *Nederlands Juristenblad*, 98(19), 1558-1568. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3676970>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3676970>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Grondwet begrepen door gewone mensen

Empirisch onderzoek naar internalisering van het constitutionele recht

Jelle But¹

Deze bijdrage beoogt bestaande onderzoeken naar de perceptie van de Grondwet aan te vullen, door te rapporteren over de onderzoeksresultaten van een bevolkingsenquête gericht op Grondwetsinternalisering en constitutioneel *beseft*, in plaats van Grondwets*kennis*. Hoe zit de Grondwet in de hoofden en harten van de burger? Welke grondwettelijke waarden zijn geïnternaliseerd en in hoeverre? Uit het onderzoek komen opvallende resultaten naar voren. Zo blijken hoger opgeleiden constitutionele situaties niet beter te herkennen dan lager opgeleiden en juristen grondwettelijke normen niet beter te herkennen dan niet-juristen.

1. Onderzoek naar kennis van de Grondwet: hoe en waarom?

In 2008 liet TNS/NIPO zien dat de burger nauwelijks iets weet van de Grondwet: van zes meerkeuzevragen over de Grondwet had 94% van de respondenten drie of meer vragen fout. Eveneens vond 94% de Grondwet 'tamelijk of heel belangrijk'.² Dat beeld blijkt na vijftien jaar onveranderd. Zo staat in een document met de resultaten van een nieuwe flitspeiling over de Grondwet, uitgevoerd in opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties:³ *'Belang van de Nederlandse Grondwet onder burgers (zeer) groot, de eigen kennis over de inhoud van de Grondwet blijft enigszins achter.'*⁴ Ook in Twitterberichten blijken de Grondwet en grondrechten regelmatig te worden aangevoerd als belangrijk autoriteitsargument, terwijl de onderbouwing voor beweringen over de Grondwet vaak ondeugdelijk is.⁵ En dat terwijl kennis van de Grondwet bij de burger van belang is voor het maatschappelijk functioneren van de Grondwet en de effectiviteit van grondwettelijke normen in de samenleving. Als de Nederlandse burger de Grondwet niet kent, hoe kunnen grondwettelijke normen dan op grote schaal worden nageleefd? En hoe kan het Nederlandse electoraat dan beoordelen of politici de Grondwet naleven? En hoe kunnen Nederlandse burgers de Grondwet structureel belangrijk vinden, als zij niet weten wat er precies in de Grondwet staat?

Het bestaande empirische onderzoek naar de Grondwetskennis van burgers biedt echter onvoldoende houvast om dergelijke vragen op zinvolle wijze te kunnen beantwoorden. Met de flitspeiling werd beoogd in kaart te bren-

gen wat de Nederlandse burger belangrijk vindt aan de Grondwet en hoe kennis en informatie over (het functioneren van) de Grondwet het best kan worden gefaciliteerd en gecommuniceerd.⁶ De flitspeiling zet een eerste goede stap door te vragen welke waarde de Grondwet heeft voor Nederland volgens de burger. Daaruit blijkt dat burgers de Grondwet vooral belangrijk vinden, omdat zij *'structuur en duidelijkheid'* biedt (volgens 38% van de 894 respondenten) en *'gelijkheid, vrijheid en eerlijkheid'* garandeert (18% van de respondenten). Hierbij moet wel de kanttekening worden geplaatst dat de antwoordalternatieven als sturend kunnen worden opgevat.⁷ Verder komt naar voren dat 93% van de respondenten denkt nog nooit gebruik te hebben gemaakt van of een beroep te hebben gedaan op grondrechten,⁸ waaruit voorzichtig kan worden geconcludeerd dat de Nederlandse burger pas denkt gebruik te maken van grondrechten op het moment dat er eerst een schending daarvan plaatsvindt waarna naleving van het 'recht' moet worden afgedwongen voor de rechter.

Maar kent de burger de Grondwet dan echt niet? Om die vraag zinvol te kunnen beantwoorden, is het van belang stil te staan bij de vraag wat onder 'kennis' van de Grondwet wordt verstaan. Zo vroeg TNS/NIPO in 2008 naar *specifieke* grondwetskennis, met vragen over de grondwetstekst, waarmee enigszins onvermijdelijk koers werd gezet naar een uitkomst dat het slecht gesteld is met de kennis van burgers over de Grondwet. Dat doet de vraag rijzen of in plaats van het toetsen van parate kennis niet (ook) zou moeten worden gekeken naar het *herkennen* van situaties waar grondwettelijke normen of waar-

den van toepassing zijn. Een te beperkte invulling van 'kennis' kan immers tot heel andere resultaten leiden dan een onderzoek dat meer ruimte laat voor herkenning. Het CBR toetst bij het theorie-examen immers ook niet de kennis van de bepalingen uit het Reglement Verkeersregels en Verkeerstekens 1990, maar of aanstaande bestuurders verkeerssituaties herkennen en binnen enkele seconden het juiste verkeersbesluit maken.⁹ Vertaald naar Grondwetsonderzoek kan dat betekenen dat juist de mate van internalisering van grondwettelijke waarden moet worden onderzocht.

Het onderzoek naar twitterberichten laat ook zien dat twitteraars de weg naar grondwettelijke waarden, met name in de vorm van grondrechten, snel weten te vinden

De burger kent de Grondwet niet naar de letter, met alle juridische nuances, maar er is wel een besef van grondwettelijke waarden

en herkennen wanneer deze in het geding zouden kunnen zijn, al wordt vergeten dat grondrechten in de meeste gevallen te beperken zijn.¹⁰ De burger kent de Grondwet niet naar de letter, met alle juridische nuances, maar er is wel een besef van grondwettelijke waarden. De Grondwet, of het constitutionele recht, wordt door de meeste 'gewone' mensen begrepen in waarden, niet in artikelnummers of abstracte formuleringen. Via waarden kun je kijken of het constitutionele recht wordt geïnternaliseerd.¹¹ Met 'internalisering van de Grondwet' wordt in deze bijdrage bedoeld op de mate waarin grondwettelijke waarden onderbewust eigen gemaakt en herkend worden door de Nederlandse burger. De conclusie dat de Nederlandse burger de Grondwet niet kent is dan misschien voorbarig, omdat grondwet-

telijke waarden misschien wel internaliseren.¹² De Grondwet is immers een moreel symbool dat een socialiserende werking met zich brengt, en er op termijn mogelijk voor zorgt dat grondwettelijke normen internaliseren bij Nederlandse burgers.¹³ Graber verwoordt het als volgt:

*'Through a combination of indoctrination, socialization, and experience, most have over time internalized fundamental constitutional norms. Citizens experience commitments to democratic elections and property rights as good, natural, or matters of common sense, not as constitutional limits on their values, interests, and policy preferences.'*¹⁴

Om het empirische onderzoek naar de kennis en perceptie van de Grondwet bij de Nederlandse burger een belangrijke stap verder te brengen, is een enquête uitgezet onder de bevolking naar de *internalisering* van de Grondwet.¹⁵ Deze bijdrage beoogt de bestaande onderzoeken naar de perceptie van de Grondwet aan te vullen, door te rapporteren over de onderzoeksresultaten van een bevolkingsenquête gericht op Grondwetsinternalisering en constitutioneel *beseft*, in plaats van Grondwet*kennis*. Hoe zit de Grondwet in de hoofden en harten van de burger? Welke grondwettelijke waarden zijn geïnternaliseerd en in hoeverre? Daartoe geef ik eerst een korte beschrijving van de methode en respondentenpopulatie (par. 2). Vervolgens beschrijf ik respectievelijk algemene resultaten en opmerkelijke uitkomsten van de enquête (par. 3) en de verschillende uitkomsten uitgesplitst naar categorieën respondenten (par. 4). In de laatste paragraaf concludeer ik en kijk ik vooruit naar mogelijkheden tot nader onderzoek op basis van de bevindingen uit dit artikel (par. 5).

2. Hoe meet je 'kennis' van het constitutionele recht?

Kennis van de Grondwet meten met als doel de effectiviteit van de Grondwet in de samenleving vast te stellen, werpt pas vruchten af als de Nederlandse burger grondwettelijke waarden instinctief herkent en op de juiste momenten goed invult: als grondwettelijke waarden zijn geïnternaliseerd. Om meer inzicht te krijgen in het fenomeen en de mate van internalisering van de Grondwet bij de Neder-

Auteur

1. Mr. J.J. But is promovendus bij de afdeling Staats- en bestuursrecht van de Universiteit Leiden. Het promotieonderzoek wordt gefinancierd door het Gieskes-Stribisfonds. De data-verzameling ten behoeve van het in dit artikel uitgewerkte onderzoek onder paragrafen 2-4 is uitgevoerd in samenwerking met PanelClix. De auteur dankt Wim Voermans, Martijn Oei, Rowie Stolk en Gert Jan Geertjes voor hun nuttige commentaar op deze bijdrage.

Noten

2. TNS NIPO, *De Grondwet: Wat weet en vindt de Nederlander?* Den Haag 2008; B.M. Oomen & H.T. Lelieveldt, 'Onbekend

maar niet onbemind: Wat weet en vindt de Nederlander van de Grondwet?', *NJB* 2008/498, afl. 10, p. 578.

3. Choice, 'Rapport *Flitspeiling Grondwet*', uitgevoerd i.o.v. het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Den Haag, februari 2023.

4. *Flitspeiling Grondwet*, p. 5. 89% van de respondenten achtte de Grondwet (zeer) belangrijk, p. 11.

5. A.E.M. Leijten, J.J. But, e.a., 'Twitteren over grondrechten in tijden van de pandemie: Startpunt voor discussie of stok om mee te slaan?' *NJB* 2022/1074, afl. 17, p. 1372-1379, met name 1378.

6. *Flitspeiling Grondwet*, p. 8.

7. *Idem*, p. 12, Q3. Naast alternatieven

'Zonder regels chaos'; 'Basis/fundament'; 'Bescherming voor burger'; 'Onze normen en waarden/identiteit', 'Bescherming tegen overheid'.

8. *Idem*, p. 16.

9. Zie ook Wim Voermans, *Onze Constitutie*, Amsterdam: Prometheus 2023, p. 28.

10. Leijten, But, e.a. 2022.

11. Vgl. Tom R. Tyler, *Why People Obey The Law*, Princeton/Oxford: Princeton University Press 2006, p. 24.

12. Wim Voermans, *Het verhaal van de Grondwet: Zoeken naar Wij*, Amsterdam: Prometheus 2019, p. 368-369.

13. Vgl. M. Graber, *A New Introduction to American Constitutionalism*, Oxford: Oxford University Press 2013, met name p.

215.

14. Graber 2013, p. 231.

15. Ook in andere landen als Duitsland en de Verenigde Staten bestaat behoefte Grondwetkennis en -beleving in kaart te brengen. Zie daarvoor o.m. M. de Visser, 'Promoting Constitutional Literacy: What role for Courts?', *German Law Journal* 2022, vol. 23, p. 1121-1138; zie ook: Annenberg Public Policy Center of the University of Pennsylvania, 'Americans Civics Knowledge Drops On First Amendment And Branches Of Government', Philadelphia, 13 september 2022. Voor een nadere uitwerking Voermans 2023, p. 21.

landse burger is in samenwerking met Wim Voermans een grootschalige enquête uitgezet. Respondenten zijn *random* geselecteerd, waarbij rekening is gehouden met een representatieve weergave van de Nederlandse bevolking. De enquête is volledig ingevuld door 1333 respondenten. Er zijn categorieën aangebracht met betrekking tot geslacht, leeftijdsgroep,¹⁶ opleidingsniveau,¹⁷ en juridische achtergrond.¹⁸ Zo kan een onderverdeling worden gemaakt aan de hand van de waarden van de Grondwet die door de samenleving heen breed herkend en gedragen worden, en welke door specifieke groepen. Dit is het eerste onderzoek in een reeks, waarbij de uitkomsten van de enquête met een slag om de arm worden gepresenteerd. De enquête beoogt een aanzet te doen hoe de effectiviteit van de Grondwet in de maatschappij kan worden gemeten.

De enquête bestaat uit drie delen. Het eerste deel betreft algemene vragen over het belang dat iemand hecht aan de Grondwet, de mate waarin iemand zelf denkt de Grondwet goed te kennen, en over het vertrouwen dat men heeft dat parlement en regering zich aan de Grondwet houden.

Het tweede deel betreft achttien stellingen over de Grondwet en grondwettelijke bepalingen. In de stellingen worden 'constitutionele' situaties geschetst. Hierin wordt gevraagd een oordeel te geven over dilemma's die door de Grondwet worden beslecht. Elke stelling verhoudt zich tot (sets van) grondwettelijke bepalingen, die een grondwettelijke waarde vertegenwoordigen. Het gaat dan bijvoorbeeld om de rol van de rechter, bevoegdheden van instituties als de formele wetgever (regering en parlement), en verticale machtenscheiding zoals de verhouding tussen regering en gemeenten. Daarnaast gaat het ook om grondwettelijke waarden die worden belichaamd door grondrechten en de bijbehorende beperkingssystematiek. Zo wordt bijvoorbeeld gevraagd of 'het parlement, samen met de regering, de vrijheid van meningsuiting en het recht om vrij te kunnen demonstreren moet kunnen beperken'; of 'als een wet door regering en parlement wordt aangenomen, die strijdt met de Grondwet, deze door de rechter moet kunnen worden vernietigd'; en of 'het recht van de Europese Unie eerst door het Nederlandse parlement moet worden goedgekeurd voordat het voor een rechter kan worden ingeroepen'. Een stelling in de vorm van een situatieschets spreekt meer tot de verbeelding bij een respondentenpopulatie en maakt een abstracte grondwettelijke bepaling tastbaar en toegankelijk. De verdeling van antwoorden op de stellingen biedt een belangrijke indicatie in hoeverre respondenten grondwettelijke normen als zodanig herkennen en kunnen inschatten hoe zij werken.

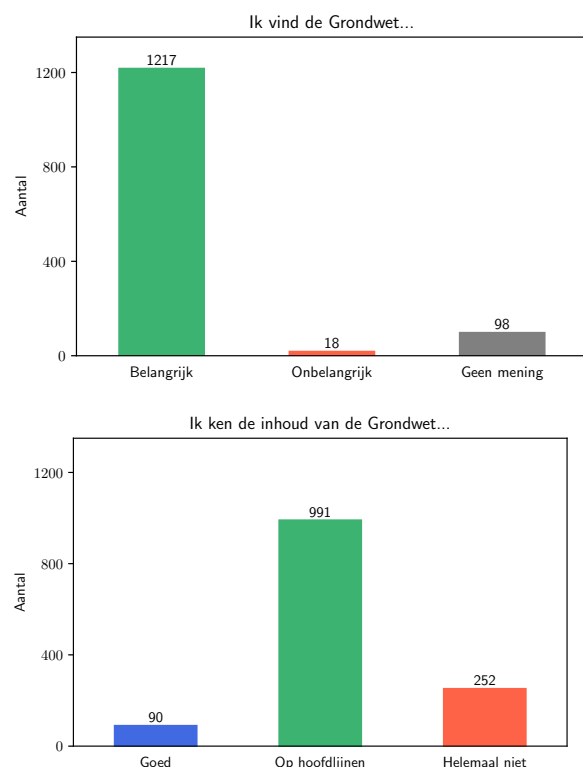
Het derde deel betreft het samenstellen van een top tien uit 30 voorgelegde grond- en mensenrechten op volgorde van belangrijkheid voor de respondent. Hiermee wordt van respondenten gevraagd een actieve afweging te maken over de inhoud van de Grondwet en daarbij na te denken over constitutionele waarden. Voor de top tien van grond- en mensenrechten is voor elk een omschrijving toegevoegd, zodat respondenten een geïnformeerde *ranking* konden samenstellen. Zo wordt voorkomen dat men het 'huisrecht'¹⁹ ten onrechte interpreteert als 'het recht op een huis'; alle respondenten weten dus dat dit het recht betreft op basis waarvan een politieagent niet zomaar een woning mag betreden.²⁰

3. Wat zijn de uitkomsten?

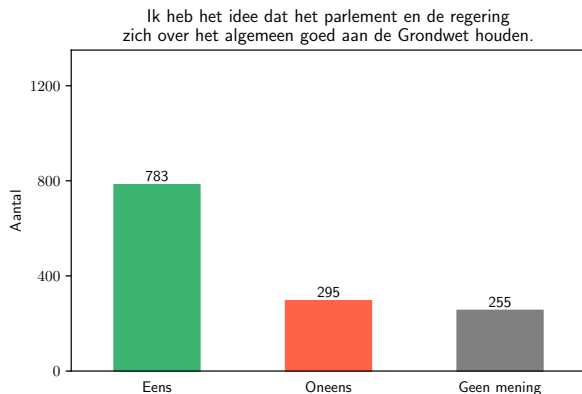
Het voorleggen van constitutionele situaties als stellingen leidt tot interessante inzichten. In deze paragraaf worden allereerst het toegekende belang aan en kennis van de Grondwet beschreven, alsmede of respondenten vinden dat regering en parlement zich aan de Grondwet houden. Hierna volgt een selectie aan opvallende resultaten uit de stellingen, en als laatste de *ranking* van belangrijkste geachte grond- en mensenrechten.

3.1. Belang en kennis Grondwet en vertrouwen

Met betrekking tot de vragen die zien op het belang dat wordt gehecht aan de Grondwet en de kennis van de Grondwet, wordt het beeld uit eerder onderzoek bevestigd: 91,3% van de respondenten geeft aan de Grondwet belangrijk te vinden. Slechts een kleine minderheid van 1,4% vindt de Grondwet onbelangrijk, terwijl 7,4% geen mening heeft over het belang van de Grondwet. Daartegenover staat dat de veronderstelde kennis van de Grondwet vrij hoog ligt. Slechts 18,9% geeft aan de Grondwet 'helemaal niet' te kennen, de grote meerderheid met 74,3% stelt de Grondwet 'op hoofdlijnen' te kennen, en 6,8% denkt de Grondwet goed te kennen – cumulatief 81,1%. In het verlengde daarvan stelt 88,7% van respondenten in de controlevraag 'wel te weten over wat voor soort normen en waarden de Grondwet gaat, zelfs al kent [men] er de exacte inhoud niet van'. Wat opvalt is dat de Nederlandse burger dus relatief zelfverzekerd is over de kennis die hij of zij heeft van de Grondwet. Verder geeft een meerderheid van 58,1% van de respondenten aan ooit een artikel uit de Grondwet te hebben gelezen, tegenover 41,9% die dat nooit heeft gedaan. Er zijn immers meer manieren erachter te komen wat de Grondwet regelt dan de afzonderlijke grondwettelijke bepalingen te lezen. Bijvoorbeeld door middel van burgerschapsonderwijs, of informatie op (sociale) media.

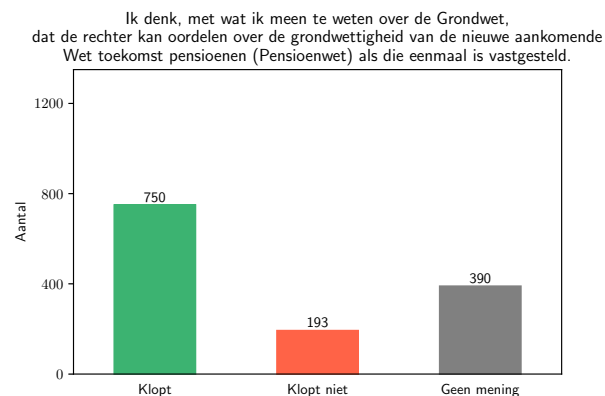
Daarnaast komt uit de resultaten dat een meerderheid van 58,7% aangeeft het idee te hebben dat de regering en het parlement (de wetgever) zich doorgaans goed aan de Grondwet houdt en slechts 22,1% denkt van niet. Dit is mede van belang omdat de formele wetgever op dit moment wordt geacht wetsvoorstellen aan de Grondwet te toetsen, aangezien dit de rechter verboden is. Tegelijkertijd is het van belang voor het vertrouwen in de regering en het parlement dat een zo groot mogelijk aandeel van de Nederlandse burger van oordeel is dat de Grondwet wordt nageleefd. Immers, het structureel breken van regels kan leiden tot wantrouwen.

3.2. Stellingen constitutionele situaties

De opvallendste resultaten van de enquête worden hieronder verder besproken. Daarbij gaat de aandacht met name uit naar de perceptie van respondenten over de rol van de rechter en de bevoegdheden van formele wetgever, parlement en regering (horizontale machtscheiding) respectievelijk van het Rijk tegenover gedecentraliseerde overheden (verticale machtscheiding).

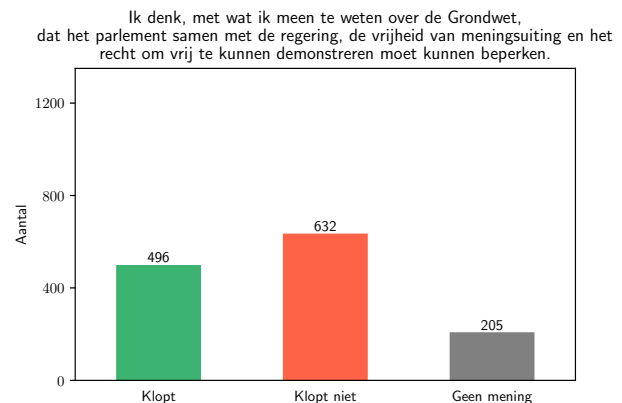
De rechter wordt door respondenten een ruimere bevoegdheid toegekend dan in werkelijkheid het geval is. 57,0% van de respondenten denkt dat de rechter een wet in formele zin buiten toepassing kan laten als die in strijd is met de Grondwet, tegenover 20,4 % die denkt van niet. Specifieker uitgevraagd geeft een soortgelijk percentage van 56,3% van respondenten aan dat de rechter kan oordelen over de grondwettigheid van de Pensioenwet, en denkt 14,5% van niet.

Het is interessant dat de meerderheid de bevoegdheid tot het toetsen van de grondwettigheid van een wet in formele zin aan de rechter toedicht, terwijl de rechter deze

57,0% van de respondenten denkt dat de rechter een wet in formele zin buiten toepassing kan laten als die in strijd is met de Grondwet

bevoegdheid nooit heeft gekend. Hiermee samenhangend geeft 77,9% van de respondenten aan terecht te kunnen bij de rechter wanneer vrijheidsrechten worden geschonden, wat inderdaad klopt. Als laatst, met betrekking tot de rol van de rechter, geeft 38,1% aan dat de rechter mag oordelen over interne problemen binnen politieke partijen, tegenover 37,4% van niet. 24,5% heeft hierover geen mening. Tegelijkertijd is opvallend dat er door respondenten wel wordt gedifferentieerd in hoeverre de rechter bevoegd is. Over vrijheidsrechten bijvoorbeeld wordt hij in het algemeen wel bevoegd geacht te kunnen oordelen (77,9%), maar bij interne problemen bij politieke partijen in het algemeen niet (38,1%). Eenzelfde indruk bestaat als het gaat om de beperking van grondwettelijke vrijheden door de wetgever. Zo geeft slechts 37,2% aan dat de regering en het parlement de vrijheid van meningsuiting en demonstratie moeten kunnen beperken – iets wat de Grondwet toestaat, tegenover 47,4% die denkt dat dat niet mogelijk is.

Verder lijken bevoegdheden van het parlement uit de Grondwet slechts ten dele goed te landen. Zo zijn respondenten verdeeld over de vraag of het recht van de Europese Unie eerst moet worden goedgekeurd door het Nederlandse parlement, met 39,5% die (ten onrechte) denken van wel, 26,0% denken van niet, en 34,5% heeft daar geen mening over, terwijl dit parlement niet over deze bevoegdheid beschikt. Andersom beschikt het parlement wel over de bevoegdheid ministers en staatssecretarissen in het zadel te houden wanneer de Kamer verkeerd is geïnformeerd, zo stelt 49,4% van de respondenten. 32,2% van de respondenten denkt dat de minis-

16. Zie par. 4.1.

17. Zie par. 4.2.

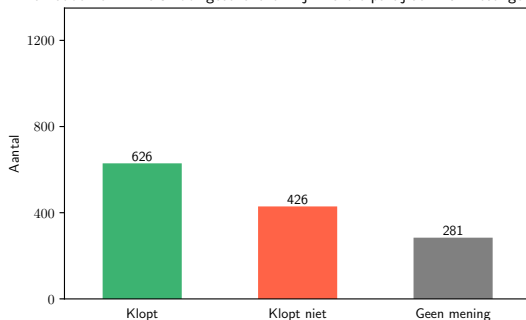
18. Zie par. 4.3.

19. Art. 12 Gw.

20. Zie par. 3.1.

ter/staatssecretaris per definitie moet aftreden na verkeerd inlichten. Zo lijken respondenten (maar niet de absolute meerderheid) te reageren op het idee dat de meerderheid van het parlement beslist. Tot slot denkt een meerderheid van de respondenten dat Kamerleden juridisch en politiek gebonden zijn aan afspraken die zij maken met politieke partij en fractie: een duidelijke indicatie dat het lastverbod²¹ niet geïnternaliseerd is. Een mogelijke verklaring is dat de meerderheid van de respondenten Kamerfracties als eenheid beschouwt in plaats van als samenwerkingsverband van individuele Kamerleden.

Ik denk, met wat ik meen te weten over de Grondwet, dat Kamerleden zowel juridisch als politiek gebonden zijn aan de afspraken die ze hebben gemaakt met hun politieke partij en fractie (onder andere in het regeerakkoord). Ze hebben er immers voor getekend en zijn via die partij aan hun zetel gekomen.

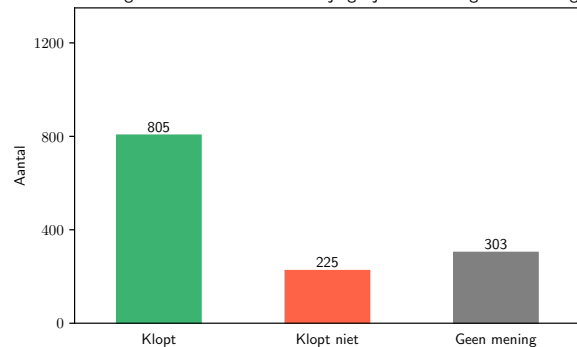

Wanneer het gaat om het scheiden van machten tussen regering en parlement stelt een meerderheid van 40,1% aan dat het niet mogelijk is tegelijk minister/staatssecretaris en Kamerlid te zijn, ten opzichte van 29,6% die aangeeft van wel. Het verbaast niet dat 30,2% hier geen mening over geeft, vanwege het relatief hoge niveau van staatsrechtelijke kennis dat verweven zit in de vraag (het herkennen van het verschil tussen ministers als onderdeel van de regering/uitvoerende macht, tegenover het parlement dat controleert).

In het kader van verticale machtsverdeling voelt een absolute meerderheid 60,4% van de respondenten goed aan dat de centrale overheid regels van gemeenten kan vernietigen als die strijden met het algemeen belang. Slechts 16,9% denkt dat dit niet kan. In het verlengde daarvan gelooft 51,5% dat de regering een gemeenteraadslid uit diens functie mag verwijderen als deze het te bont maakt, tegenover 28,3% die gelooft van niet. Deze resultaten kunnen er ook op duiden dat de Nederlandse burger het idee van 'eenheidsstaat' sterker heeft geïnternaliseerd dan het idee van decentralisatie.

De hoge notering voor het recht op een eerlijk proces is bijzonder, omdat dat grondrecht pas sinds dit jaar geëxpliciteerd staat in de Grondwet

Ik denk, met wat ik meen te weten over de Grondwet, dat de centrale overheid regels en die gemeenten en provincies opstellen kan vernietigen als ze denkt dat die strijdig zijn met het algemeen belang.

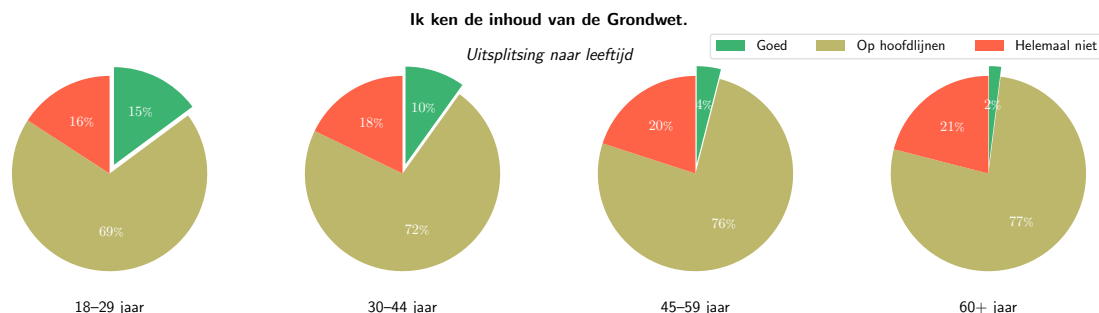

3.3. Ranking grond- en mensen rechten

Respondenten hebben vervolgens een top tien gemaakt van de voor hen belangrijkste grond- en mensenrechten. Het gaat hier niet slechts om het *herkennen*, maar ook om het creëren van een actieve waardering van alle grond- en mensenrechten.

Van de voorgedragen 30 grond- en mensenrechten halen vrijheid van meningsuiting (57,3%), het recht op een eerlijk proces (53,0%), en het gelijkheidsbeginsel (51,0%) het vaakst de top tien. De hoge notering van de vrijheid van meningsuiting en het gelijkheidsbeginsel komt niet onverwacht. Het is zelfs bijzonder dat deze twee grondrechten met respectievelijk 'slechts' 57,3% en 51,0% de top tien haalden. De spreiding over de top tien duidt erop dat respondenten niet heel eenduidig zijn in wat de belangrijkste normen zijn die de Grondwet wat hen betreft stelt. Verder is de hoge notering voor het recht op een eerlijk proces ook bijzonder, omdat dat grondrecht pas sinds dit jaar geëxpliciteerd staat in de Grondwet. Deze cijfers vertellen echter niet het hele verhaal. Zo wordt het gelijkheidsbeginsel 281 keer (21,08%) op nummer één gezet, de vrijheid van meningsuiting 150 keer (11,3%), het recht op een eerlijk proces slechts 23 keer (1,7%). Dus hoewel het recht op een eerlijk proces en vrijheid van meningsuiting vaker de top tien halen, haalt het gelijkheidsbeginsel relatief een veel hogere notering. Andere hoge noteringen in de top 10 zijn het kiesrecht (48,3%), het recht op leven afkomstig uit het EVRM (48,0%), en het huisrecht (47,8%).²²

De onteigeningswaarborg (11,5%) en het petitie-recht (13,6%) haalden de top tien het minst vaak. Over beide valt iets te zeggen. De lage notering van de onteigeningswaarborg is opvallend, in het licht van de discussie over onteigening van veehouderijen in de media in het kader van het stikstofprobleem. De onteigeningswaarborg werd omschreven aan respondenten als: *'alleen onteigend mag worden als daarvoor een algemeen belang bestaat en er een vooraf verzekerde schadevergoeding tegenover staat'*. De stelling dat de regering grond mag onteigenen als dat noodzakelijk is, wordt door 59,3% van de respondenten bevestigd, tegenover 20,9% die denken van niet. Overigens betekent de lage notering niet dat Nederlandse burgers de beide grondrechten onbelangrijk vinden, het betekent slechts dat deze niet vaak het belangrijkste worden gevonden ten opzichte van andere grond- en mensenrechten. Wel lijkt te kunnen worden vastgesteld dat de onteigeningswaarborg als

grondrecht een ander karakter heeft of ander belang toe- komt in de harten en hoofden van de Nederlandse bur- ger dan klassieke vrijheidsrechten. Voor het petitierecht, dat eveneens laag scoorde in de flitspeiling van BZK, kan men tegelijkertijd afvragen of het petitierecht niet zo vanzelfsprekend is geworden, en dusdanig geïnternali- seerd is, dat niet meer herkend wordt hoe belangrijk het petitierecht is. Of de Nederlandse burger vindt het inder- daad niet zo belangrijk om te mogen klagen bij en over de overheidsinstanties.

Globaal lijkt de trend te zijn dat individuele vrij- heidsrechten, gelijkheid en het kiesrecht het meest belangrijk worden gevonden, terwijl eigendomsrechten, sociale grondrechten en collectieve vrijheden zoals recht op vereniging en vergadering, minder belangrijk worden geacht. In het verlengde van deze algemene resultaten, worden in de volgende paragraaf de opvallende resultaten besproken, uitgesplitst naar de categorieën leeftijd, oplei- dingsniveau, en wel of geen juridische opleiding.

4. Uitkomsten uitgesplitst naar categorieën

In de opvolgende paragrafen worden opmerkelijke uit- komsten besproken die opvallen per categorisering: leef- tijd (par. 4.1), opleidingsniveau (par. 4.2) en juridische opleiding (par. 4.3). Omwille van de ruimte wordt niet alles tot in het hoogste detail besproken.

4.1. Leeftijd

Leeftijd	Aantal	Percentage
18-29 jaar	247	18,5
30-44 jaar	329	24,7
45-59 jaar	372	27,9
60+ jaar	385	28,9
Total	1333	100,0

Een verdeling van de leeftijdsgroepen is te zien in de tabel hierboven. De jongste leeftijdscategorie bestrijkt elf jaren, ten opzichte van de middelste leeftijdsgroepen, beide vijf- tien jaren, en de oudste leeftijdsgroep 60+ loopt van 60 tot en met 99 jaren oud. Dit verklaart de verschillen in grootte van leeftijdsgroepen.

Elke leeftijdsgroep vindt de Grondwet in grote meer- derheid onverminderd belangrijk, waarbij 86,2% van de jongste leeftijdsgroep de Grondwet belangrijk vindt. Dit percentage loopt op tot 95,6% van de oudste groep. Jonge-

re leeftijdsgroepen stellen vaker een grondwetsartikel te hebben gelezen dan oudere leeftijdsgroepen. In de catego- rie 18-29 jaar stelt 70,9% wel eens een Grondwetsartikel te hebben gelezen, wat afloopt tot slechts 51,4% bij de oud- ste leeftijdsgroep. Hoe jonger de leeftijdsgroep, hoe beter respondenten de Grondwet dan ook denken te kennen. Zo geeft 14,6% in de jongste leeftijdsgroep 18-29 aan de Grondwet 'goed' te kennen, 9,7% in de groep 30-44 jaar, 4,0% in de groep 45-59 jaar, en onder 60+ers slechts 1,8%. Toegegeven, voor elke leeftijdsgroep geldt dat de meerder- heid aangeeft de Grondwet op hoofdlijnen te kennen, maar de grote verschillen in afnemende veronderstelde kennis per leeftijdsgroep van de Grondwet is niettemin opvallend. Uit de analyse blijkt overigens niet dat jongere leeftijdsgroepen de Grondwet werkelijk beter kennen dan oudere leeftijdsgroepen.

Daarnaast hebben jongere leeftijdsgroepen iets vaker het idee dat regering en parlement zich niet aan de Grondwet houden. Zo vindt 55,1% van de groep 18-29 jaar, 56,5% van de groep 30-44, 62,1% van de groep 45-59 jaar, en 59,7% van de groep 60+ jaar dat regering en parlement zich over het algemeen goed aan de Grondwet houden.

Jongere leeftijdsgroepen denken vaker dat regering en parlement grondrechten zoals vrijheid van meningsui- ting en demonstratie kunnen beperken. 42,1% van de jongste leeftijdsgroep (18-29) geeft aan dat dergelijke grondrechten beperkt kunnen worden. Respectievelijk 40,7% van de groep 30-44 jaar, 33,9% van de groep 45-59 jaar en 34,3% van de groep 60+ denkt ook dat beperking mogelijk is. Er bestaat een correlatie tussen hoe oud de groep is en de mate van veronderstelde absoluutheid van grond- en mensenrechten. In het verlengde hiervan stel- len oudere leeftijdsgroepen ook vaker dat de Grondwet het mogelijk maakt bij de recht terrecht te worden als grond- en mensenrechten als vrijheid van meningsuiting en demonstratie worden *geschonden* – niet zijnde *beper-*

Jongere leeftijdsgroepen hebben iets vaker het idee dat regering en parlement zich niet aan de Grondwet houden

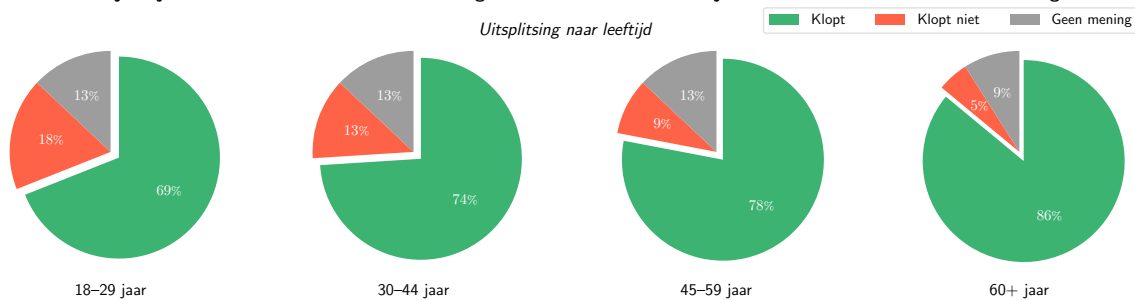
21. Art. 67 lid 3 Gw.

22. Anders dan volgt uit de flitspeiling,

vermoedelijk verklaarbaar vanwege de toevoeging van een uitleg.

Als mijn vrijheidsrechten uit de Grondwet worden geschonden, denk ik dat ik bij de rechter terecht kan voor bescherming.

Uitsplitsing naar leeftijd

king. Zo geeft 86,5% van de 60+ers aan bij schending van deze rechten bij de rechter terecht te kunnen, 78,2% in de categorie 45-60 jaar, 74,2% in de leeftijd 30-44 jaar, en 68,8% van de groep 18-29 jaar. Ook hier is duidelijk sprake van correlatie tussen leeftijd en de gepercipieerde absolute luutheid van vrijheidsrechten.

Die absolute luutheid lijkt overigens niet te gelden voor de procedurele onteigeningswaarborg, ook een grondrecht. Feitelijk is hier sprake van een beperking van het eigendomsrecht, zoals dat staat in het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens. 70,1% van de categorie 60+ geeft aan dat grond onteigend mag worden door de regering volgens de Grondwet, terwijl slechts 58,1% van de groep 45-60 jaar respectievelijk 55,3% van de groep 30-45 jaar denkt dat dat mag en zelfs maar 49,4% van de groep 18-29 jaar. Hier lijkt dan ook een omkering plaats te vinden tussen wat de Grondwet vermag als het aankomt op vrijheidsrechten ten opzichte van de onteigeningswaarborg, gerelateerd aan de leeftijdsgroep. Immers, waar jongere leeftijdsgroepen vaker denken dat onteigening door de regering volgens de Grondwet niet is toegestaan en juist vaker denken dat vrijheidsrechten wel beperkt mogen worden door regering en parlement, denken oudere leeftijdsgroepen juist vaker dat onteigening wel is toegestaan en beperking van vrijheidsrechten juist niet.

De mate van gepercipieerde absolute luutheid van vrijheidsrechten correleert met de leeftijd van respondenten: hoe ouder de respondent, hoe groter de kans dat hij of zij meent dat grondwettelijke vrijheidsrechten absoluut zijn. Het omgekeerde is het geval met betrekking tot de onteigeningswaarborg en het recht op eigendom: hoe jonger de leeftijdsgroep, hoe vaker zij deze waarborg en dit recht in hun top tien van de ranking plaatsen.

Een ander opvallend verschil tussen leeftijdsgroepen is te zien in de mate waarin een belang wordt afge-

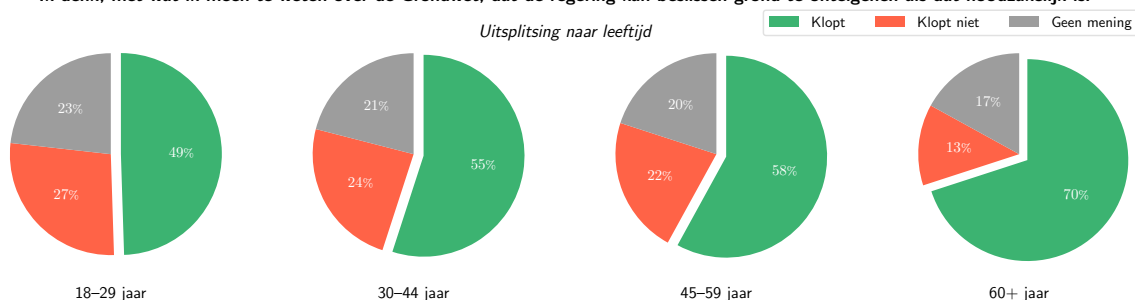
wogen tussen enerzijds de meerderheid in het parlement als reflectie van wat de meerderheid van de Nederlandse burgers wil en de vergevingsgezindheid bij het onjuist inlichten van parlement door een minister of staatssecretaris. Zo denkt 44,5% van de jongste leeftijdsgroep dat

Hoe ouder de respondent, hoe groter de kans dat hij of zij meent dat grondwettelijke vrijheidsrechten absoluut zijn

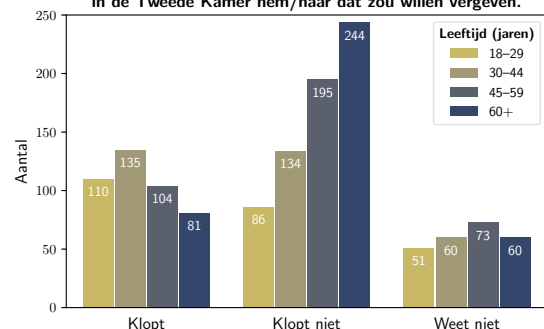
een minister of staatssecretaris per definitie moet aftreden indien deze het parlement verkeerd heeft ingelicht en denkt 34,8% van niet. In de leeftijdsgroep 30-44 liggen de percentages dicht bij elkaar met een verdeling van 41,0% die denkt dat een minister moet aftreden bij verkeerd voorlichten, ten opzichte van 40,7 die denkt van niet. In de leeftijdsgroep 45-59 stelt slechts 28,0% dat een bewindspersoon in zo'n geval moet aftreden ten opzichte van 52,4% dat denkt dat dat niet hoeft. En in de categorie 60+ loopt dat nog verder uit elkaar, waarbij 21,0% denkt dat een bewindspersoon grondwettelijk gezien bij verkeerde voorlichting moet aftreden ten opzichte van 63,4% die denkt dat de bewindspersoon mag aanblijven. Ten overvloede, een bewindspersoon hoeft in zo'n situatie niet per definitie af te treden, wat er op lijkt te wijzen dat oudere leeftijdsgroepen dit onderdeel van de Grondwet vele malen beter in hun hoofd (of hart) dragen dan jongere leeftijdsgroepen.

Ik denk, met wat ik meen te weten over de Grondwet, dat de regering kan beslissen grond te onteigenen als dat noodzakelijk is.

Uitsplitsing naar leeftijd

Ik denk, met wat ik meen te weten over de Grondwet, dat als een minister of staatssecretaris de Tweede Kamer onjuist of niet heeft geïnformeerd, die dan verplicht is af te treden, zelfs als een kleine meerderheid in de Tweede Kamer hem/haar dat zou willen vergeven.

De omschreven verschillen zijn interessant om nader te onderzoeken in een kwalitatief onderzoek, bijvoorbeeld via focusgroepen met verschillende leeftijden, om te achterhalen waar de verschillen in perceptie vandaan komen. Overigens lijkt op basis van de uitkomsten van deze vragenlijst niet geconcludeerd te kunnen worden dat jongere leeftijdsgroepen de Grondwet beter kennen dan oudere leeftijdsgroepen, hoewel juist jongere leeftijdsgroepen vaker aangeven de Grondwet goed of op hoofdlijnen te kennen.

Ranking grond- en mensenrechten

Leeftijdsgroepen hadden in veel gevallen een vrij gelijkmatige verdeling ten opzichte van elkaar in het opstellen van een *ranking* tussen grond- en mensenrechten. Enkele punten worden nog benoemd, waaronder het belang dat wordt toegekend aan het eigendomsrecht, arbeidsgerelateerde grondrechten en het recht op bijstand.

Allereerst lijken jongere leeftijdsgroepen het eigendomsrecht inderdaad relatief belangrijk te vinden. 38,9% van de respondenten in leeftijdsgroep 18-29 heeft het eigendomsrecht in zijn of haar top tien geplaatst. Bij 35,0% van de respondenten in leeftijdsgroep 30-44 jaar komt dit grondrecht voor in de eigen top tien, respectievelijk bij 29,3% van de respondenten in leeftijdsgroep 45-59 jaar. Van de respondenten in de leeftijdsgroep 60+ komt het eigendomsrecht slechts bij 21,6% voor in de top tien.

Niet verbazingwekkend halen arbeidsgerelateerde grondrechten vaker de top tien bij jongere leeftijdsgroepen, die in belangrijke mate deel uitmaken van de beroepsbevolking – met name de leeftijdsgroep 30-44 jaar. Van de respondenten in de leeftijdsgroep 18-29 jaar had 22,7% in de samengestelde top tien opgenomen dat de overheid de werkgelegenheid moet bevorderen. Voor 30- tot 44-jarige respondenten geldt dit in 25,2% van de geval-

len, en voor 45- tot 59-jarige respondenten in 18,0% van de gevallen. Respondenten van 60+, daaronder begrepen ook gepensioneerden, heeft dit grondrecht slechts in 12,5% van de gevallen in de top tien geplaatst. Eenzelfde patroon is te zien bij vrije keuze van beroep (18-29 jaar: 43,3%, 30-44 jaar: 41,9%; 45-59 jaar: 33,3%, en 60+ 23,1%), en bij arbeidsbescherming (18-29 jaar: 27,5%, 30-44 jaar: 28,2%; 45-59 jaar: 27,1%, en 60+: 12,4%).

4.2. Opleidingsniveau

Wat is je hoogst genoten opleidingsniveau?	Aantal	Percentage
Geen onderwijs/basisonderwijs	13	1,0
Lager beroepsonderwijs	78	5,9
Mavo, vmbo, mulo, ulo, eerste drie jaar havo/vwo	208	15,6
Mbo, lagere politieschool, Mbo-Verpleegkundige	447	33,5
Havo/vwo, wo- propedeuse	184	13,8
Hbo, wo- kandidaats/bachelor	304	22,8
Wo-master/doctoraal, KMA, eerstegraads lerarenopleiding	99	7,4
Totaal	1333	100,0

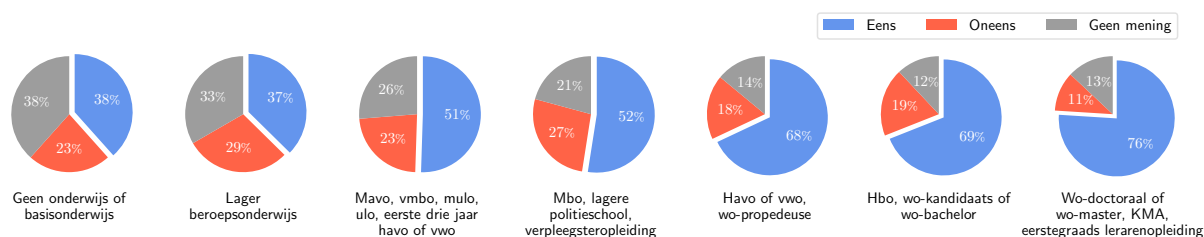
Een verdeling van de opleidingsniveaus is te zien in de tabel hierboven. Hoewel hoger opgeleiden de Grondwet beter denken te kennen, vertaalt zich dit nog niet evident in werkelijk betere kennis, althans waar het de waardering van het functioneren van de Grondwet betreft op basis van de beantwoording van de vragenlijst.

Hoe hoger het opleidingsniveau, hoe groter de kans dat een respondent stelt wel eens een grondwetsartikel te hebben gelezen en de Grondwet op hoofdlijnen te kennen. In het verlengde daarvan zeggen respondenten met een hoger opleidingsniveau vaker te weten over wat voor soort normen en waarden de Grondwet gaat. Zo zegt cumulatief 90,1% van de hoogstopgeleiden de Grondwet goed of op hoofdlijnen te kennen, een percentage dat terugloopt tot 57,7% in de groep 'lager beroepsonderwijs', tot slechts 46,2% in de groep 'geen onderwijs/basisonderwijs'.

Uitgesplitst naar opleidingsniveau vindt elke groep de Grondwet belangrijk, al geven lagere opleidingsniveaus vaker aan geen mening te hebben over het belang van de Grondwet. Tegelijkertijd lijkt het ook zo te zijn dat hoger opgeleiden vaker van oordeel zijn dat regering en parlement zich goed aan de Grondwet houden dan lager opgeleiden. Bij de hoogstopgeleide groep lijkt veel groter ver-

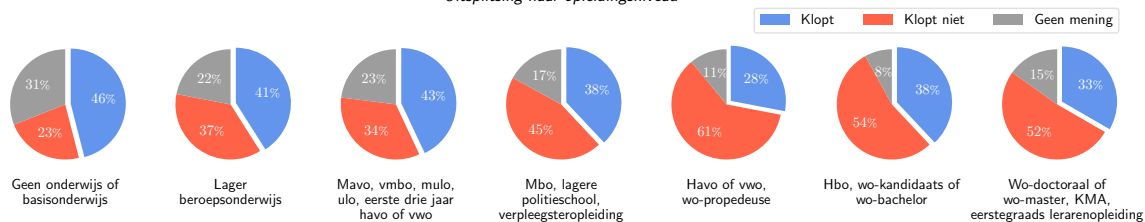
Ik heb het idee dat het parlement en de regering zich over het algemeen goed aan de Grondwet houden.

Uitsplitsing naar opleidingsniveau

Ik denk, met wat ik meen te weten over de Grondwet, dat het parlement samen met de regering, de vrijheid van meningsuiting en het recht vrij te kunnen demonstreren moet kunnen beperken.

Uitsplitsing naar opleidingsniveau

trouwen te heersen in de Rijksoverheid om de Grondwet na te leven dan bij lager opgeleiden. Bij de laagstopgeleide twee groepen is nog geen 40% het met die stelling eens, terwijl 75,8% van de hoogstopgeleide groep denkt dat regering en parlement zich over het algemeen aan de Grondwet houden, en daarmee van alle respondenten waarschijnlijk het grootste vertrouwen hebben in regering en parlement. Dit patroon is duidelijk te onderscheiden in de cirkeldiagrammen op de vorige pagina.

Het is opmerkelijk dat lager opgeleiden in enkele gevallen vaker het juiste antwoord geven dan hoger opgeleiden op stellingen over hoe de Grondwet functioneert in specifieke situaties – ondanks de aanvankelijke onzekerheid over hoe goed men de Grondwet kent ten opzichte van hoger opgeleiden. Zo geven lager opgeleiden bijvoorbeeld vaker terecht aan dat de regering en het parlement samen de vrijheden van meningsuiting en demonstratie kunnen beperken. Hoger opgeleiden lijken dus vaker deze grondrechten als absoluut te beschouwen, terwijl lager opgeleiden deze absoluutheid beter lijken te kunnen relativeren.

Ook wat betreft de rol van de rechter lijken de lager opgeleiden beter ingevoerd in het staatsrecht. Zo gelooft 69,7% van de hoogstopgeleide groep dat de rechter een wet in formele zin buiten toepassing mag laten, welk percentage afloopt tot 46,2% bij de laagst opgeleide groep. Dezelfde trend is te zien bij de vraag of de rechter zich mag uitlaten over de grondwettigheid van een nieuwe

Pensioenwet (hoogstopgeleide 57,6%, aflopend naar 46,2% bij de laagstopgeleide groep), of je een opeisbaar recht op gezondheidszorg hebt op basis van de Grondwet (53,8% bij de hoogstopgeleide groep, aflopend tot slechts 15,4% bij de laagstopgeleide groep).

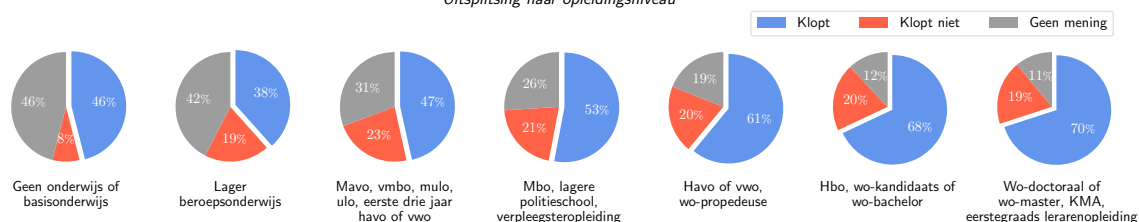
Andersom weten hoger opgeleiden wel vaker goed te benoemen welke bevoegdheden de centrale overheid heeft ten opzichte van lagere regelgevers zoals gemeenten. Verder is er met betrekking tot de europeanisering van het constitutionele recht de vraag of het Nederlands parlement Europees recht moet goedkeuren alvorens een burger of bedrijf een beroep kan doen. Dit levert een *horseshoe*-verdeling op, waarbij juist de gemiddeld opgeleiden het vaakst onterecht denken dat deze stelling klopt. De hoogstopgeleide groep beantwoordt deze vraag met 39,4% wel het vaakst juist. Al met al lijkt het erop dat het opleidingsniveau niet bepalend is voor het vermogen constitutionele stellingen juist in te schatten, hoewel hoger opgeleiden vaker denken de Grondwet goed te kennen.

4.3. Juridische opleiding

Juridische opleiding	Aantal	Percentage
Ja	154	11,6
Nee	1175	88,1
Weet niet	4	0,3
Totaal	1333	100,0

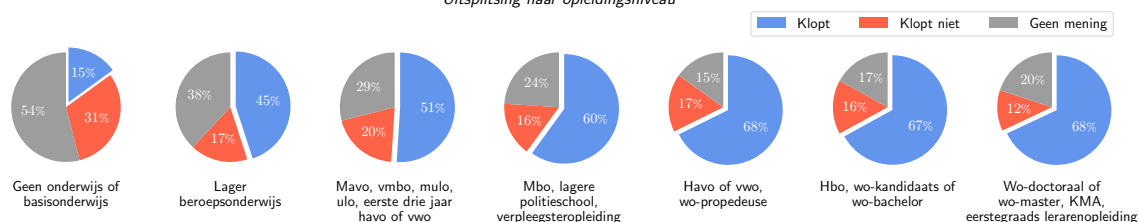
Ik denk, met wat ik meen te weten over de Grondwet, dat als er een wet door regering en parlement wordt aangenomen die in strijd is met de Grondwet, de rechter die dan buiten toepassing moet kunnen laten.

Uitsplitsing naar opleidingsniveau

Ik denk, met wat ik meen te weten over de Grondwet, dat de centrale overheid regels die gemeenten en provincies opstellen moet kunnen vernietigen als ze denkt dat die strijdig zijn met het algemeen belang.

Uitsplitsing naar opleidingsniveau

Als laatste een bespreking van de resultaten van de enquête met de categorisering of respondenten wel of geen juridische opleiding hebben gehad. De tabel hierboven bevat de respondentenverdeling. Het is meteen van belang (nogmaals) te melden dat de enquête op basis van zelfrapportage is ingevuld. Het is niet controleerbaar in welke mate respondenten werkelijk een (volledig doorlopen) juridische opleiding hebben genoten. Dit zelfrapportage-probleem doet zich niet of minder voor bij de categorisering van leeftijd en opleidingsniveau. Vier respondenten stellen niet te weten of zij een juridische opleiding hebben genoten, en zijn omwille van helderheid van deze paragraaf uit de data verwijderd. In deze paragraaf worden opvallende verschillen tussen beide groepen besproken. In het vervolg wordt gesproken van 'juristen' en 'niet-juristen'.

Anders dan *staatsrechtjuristen* nog wel eens menen,²³ vindt 96,1% van de juristen de Grondwet belangrijk, nog vaker dan niet-juristen, met 90,7%. Niet verrassend stelt 96,8% van de juristen een artikel uit de Grondwet te hebben gelezen tegenover slechts 53,1% van de niet-juristen. In het verlengde hiervan stelt 34,4% van de juristen de Grondwet 'goed' te kennen, en nog eens 64,3% 'op hoofdlijnen', cumulatief 98,7%. Slechts 3,15% van de niet-juristen denkt de Grondwet 'goed' te kennen, en 75,7% 'op hoofdlijnen'. Verder vindt 70,1% van de juristen dat parlement en regering zich over het algemeen goed aan de Grondwet houden, waar niet-juristen dat in 57,4% van de gevallen vinden.

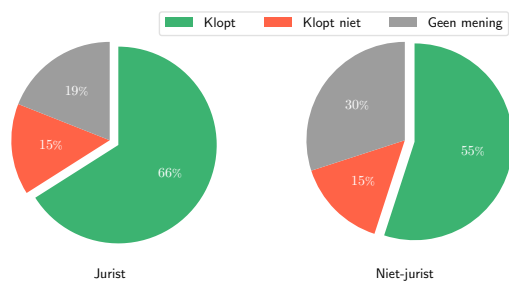
Opvallend is dat respondenten die zelf rapporteren een juridische opleiding te hebben genoten, niet per se beter weten wat de Grondwet wel en niet regelt. Ook zijn zij er niet per se beter toe in staat om de werking van de Grondwet in constitutionele situaties beter te herkennen dan een 'niet-jurist'. Dat is toch enigszins zorgwekkend, want juist 'voor het goed functioneren van de juridische professie en de rechtsstaat is het ook noodzakelijk dat rechtenstudenten beroepsethische en rechtsstatelijke normen en waarden internaliseren'.²⁴ Juist in een socialisatieproces tijdens de rechtenstudie leren rechtenstudenten een juridische denkwijze en verdringen het gewonemensperspectief.²⁵ Met betrekking tot de rol van de rechter lijkt er wel sprake van socialisatie, maar in die zin dat juristen vaker denken voor elke rechtsvraag naar de rechter te kunnen. Een timmerman gebruikt een hamer, een jurist gaat procederen.

Respondenten die zeggen een juridische opleiding te hebben gevolgd, zeggen in alle gevallen vaker bij de rechter terecht te kunnen dan respondenten die geen juridische achtergrond hebben. 65,6% van de juristen denkt bijvoorbeeld dat de rechter de grondwettigheid van de toekomstige Pensioenwet mag toetsen. Ook in minder evi-

dente gevallen – mag de rechter zich uitlaten over interne problemen bij politieke partijen? – zeggen respondenten met een juridische achtergrond vaker dat de rechter inderdaad een knoop mag doorhakken. Hetzelfde geldt ook voor de opeisbaarheid van gezondheidszorg op grond van de Grondwet. In het verlengde hiervan, zeggen juristen terecht vaker (89,0%) dat je bij de rechter terecht kan als er vrijheidsrechten worden *geschonden*, ten opzichte van niet-juristen (76,5%).

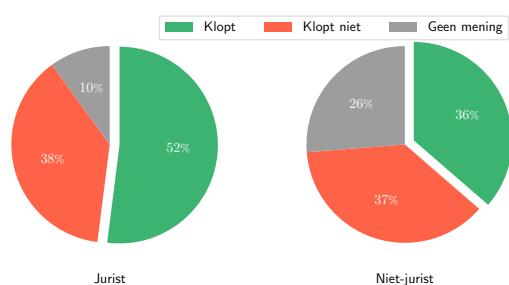
Ik denk, met wat ik meen te weten over de Grondwet, dat de rechter kan oordelen over de grondwettigheid van de nieuwe aankomende wet Pensioenwet (Pensioenwet) als die eenmaal is vastgesteld.

Uitsplitsing naar juridische opleiding

Ik denk, met wat ik meen te weten over de Grondwet, dat de rechter kan oordelen over interne problemen binnen politieke partijen.

Uitsplitsing naar juridische opleiding

Verder denken juristen ten onrechte vaker dat de regering mee mag bepalen wie de troonopvolger wordt (44,2%) dan niet-juristen (30,13%). Ook de scheiding van machten tussen Kamerleden en bewindspersonen lijkt minder geïnternaliseerd bij juristen, waar 46,1% denkt dat ministers tegelijkertijd Kamerlid mogen zijn, terwijl 27,6% van de niet-juristen denkt dat dat mag. Verder denkt 53,3% van de juristen dat het parlement Europees recht moet goedkeuren voordat een burger er een beroep op kan doen tegenover 37,8% van de niet-juristen, en gelooft 46,8% van de juristen dat een minister moet opstappen als deze de Kamer verkeerd heeft geïnformeerd, zelfs al wil een meerderheid hem dat vergeven, tegenover 30,3%

65,6% van de juristen denkt dat de rechter de grondwettigheid van de toekomstige Pensioenwet mag toetsen

²³ Zie o.a. J.H. Gerards, 'The irrelevance of the Netherlands Constitution, and the impossibility of changing it', *Revue interdisciplinaire d'Etudes juridiques* 2016, vol. 77(2), p. 207-233.

²⁴ N.L. Holvast & W.J. Kortleven, 'De transformatie tot jurist: socialisatie en diversiteit in rechtenstudie', *Ars Aequi* 2021, afl. 1, p. 79.

1, p. 79.

²⁵ Holvast & Kortleven 2021, p. 79-85; Vgl. ook: M. Julicher, 'Waar zijn 'de essentialia' in de Grondwet?', *NJB* 2021/2281, afl. 30, p. 2498-2506, waarin o.a. de essentialia van de Grondwet volgens rechtenstudenten naar voren komen.

van de niet-juristen. Ook gelooft 55,2% van de juristen dat Kamerleden zowel juridisch als politiek gebonden zijn aan afspraken die gemaakt zijn met hun politieke partij en fractie, en het regeerakkoord. Hiertegenover staat dat juristen met 55,8% wel vaker weten dat regering en parlement de vrijheid van demonstratie en meningsuiting mogen beperken tegenover 34,7% van de niet-juristen.

Om een verklaring te vinden voor de bijzondere verschillen tussen juristen en niet-juristen is nader onderzoek nodig. Ook in algemene zin verdient onderzoek naar de internalisering van grondwettelijke waarden bij verschillende groepen verdere aandacht. In de volgende paragraaf ga ik in op mogelijkheden tot vervolgonderzoek en concludeer ik kort.

5. Nader onderzoek en conclusie

Door empirische methoden te gebruiken voor beantwoording van de vraag of de Grondwet internaliseert, hoe de Grondwet in de hoofden en harten van de burger zit, kunnen we beter beoordelen of de Grondwet inderdaad leeft of niet. Daarnaast is het goed in kaart te brengen wat de burger dan belangrijk vindt, waar de wetgever dan op kan inspelen. Zo was het toevoegen van het recht op een eerlijk proces in de Grondwet een schot in de roos, en een initiatief voor het recht op leven zou op basis van de resultaten kunnen volgen. Onderzoek naar de kennis en perceptie van de Grondwet bij de burger heeft verder ook meerwaarde: een samenleving is gebaat bij onderbewuste naleving van grondwettelijke waarden. Daarnaast kan begrip bij de Nederlandse burger over op welke gronden ingrijpende overheidsbesluiten mogen worden genomen, met de Grondwet als grondslag, bijdragen aan een vergroting van de legitimiteitsperceptie en aanvaarding van overheidsmaatregelen.²⁶ Verder kan het onderzoek naar de vraag welke grondwettelijke normen internaliseren, en in hoeverre, iets vertellen over de constitutionele cultuur: wat zijn de kernwaarden volgens het electoraat, waar kan de (grond)wetgever initiatief nemen om de Grondwet beter te laten aansluiten op opvattingen van het publiek? Andersom legt onderzoek naar internalisering van de Grondwet leemtes in staatsrechtelijke kennis bij het publiek bloot.

Zo kwamen uit dit onderzoek opvallende resultaten naar voren. Over het algemeen wisten respondenten goed te differentiëren tussen zaken waarin de rechter wel en niet bevoegd is, en wist ook een meerderheid met name verticale machtenscheiding goed te duiden. Meer specifiek bestaan er opvallende verschillen tussen de onder-

scheiden groepen. Jongere leeftijdsgroepen lijken eigendomsrechten relatief belangrijker te vinden, terwijl vrijheidsrechten voor oudere groepen belangrijker zijn. Verder bleek dat hoger opgeleiden constitutionele situaties niet beter herkennen dan lager opgeleiden. Het tegendeel bleek in veel gevallen waar. Verder verdient de mate van internalisering van de Grondwet bij juristen extra aandacht, aangezien juist juristen niet per se grondwettelijke normen beter te lijken te herkennen dan niet-juristen, terwijl dat wel wenselijk zou zijn.

Mede gezien de verschillen tussen juristen en niet-juristen verdient het ook nader onderzoek of en op welke manier juridische en constitutionele professionals grondwettelijke normen internaliseren. Deze zijn vaak normadressaat van Grondwettelijke bepalingen, waarmee het van belang is te onderzoeken of constitutionele professionals – dat wil zeggen Kamerleden, ambtenaren, bewindspersonen, rechters – normen uit de Grondwet ook goed aanvoelen, juist omdat zij normen uit de Grondwet moeten hanteren en toepassen. Dergelijk vervolgonderzoek zou eveneens met empirische methodes als een enquête kunnen worden onderzocht, alsmede met nieuwe methodes als *Natural Language Processing* (NLP), die het mogelijk maken grootschalige tekstanalyses uit te voeren op overheidsdocumenten om *commitment* aan grondwettelijke normen op basis van tekst in kaart te brengen.

Kent de Nederlandse burger de Grondwet nu wel of niet? Is de Grondwet geïnternaliseerd, op zo'n manier dat respondenten in constitutionele situaties de juiste norm aanvoelen of herkennen? Deze eerste resultaten schetsen het beeld dat dat afhankelijk is van het onderwerp dat de Grondwet regelt. Zo lijkt de rol van de rechter en de rechtsmachtverdeling tussen Rijk en gemeenten bij de gemiddelde respondent goed geïnternaliseerd, terwijl dit varieert als het gaat om de bevoegdheid en positie van de Kamer en regering. Tegelijkertijd kan worden geconcludeerd dat het met het gewenste kennisniveau, dat wil zeggen het *herkennen* en aanvoelen van grondwettelijke waarden, juist wanneer die in het geding zijn, nog niet zo slecht is gesteld als het TNS/NIPO-onderzoek uit 2008 en de afgelopen flitspeiling doen vermoeden. •

²⁶ Vgl. Tyler, 2006, met name p. 24-25; H. Grootelaar & K. van den Bos, 'How Liti-gants in Dutch Courtrooms Come to Trust Judges: The Role of Perceived Procedural

Justice, Outcome Favorability, and Other Socio-Legal Moderators', *Law & Society Review* 2018, afl. 1, p. 234-268.